

Дмитро Олександрович Олешко,

ад'юнкт кафедри кримінального права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПРО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ЯК ПОКАЗНИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БАР'ЄРОСТІЙКОСТІ З ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА

У статті наведено й узагальнено результати емпіричного дослідження, завдяки яким підтвердилося авторське припущення про те, що локус контролю має не лише безпосередній зв'язок з індивідуально-психологічними властивостями офіцера-прикордонника, але й визначальним чином впливає на рівень його психологічної бар'єростійкості.

***Ключові слова:** локус контролю, індивідуально-психологічні властивості, офіцер-прикордонник, психологічна бар'єростійкість.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. За результатами теоретичного аналізу низки наукових джерел та експертної оцінки було складено якісний опис характеристик бар'єростійкої особистості, звідки можна зробити припущення, що бар'єростійкий офіцер – це врівноважена, емоційно стійка, адекватно сприймаюча ситуації психологічного бар'єру особистість, упевнена в собі і достатньо задоволена своєю професійною діяльністю [1–4 та ін.]. Аналіз даних, отриманих у процесі проведеного експертного опитування, визначив показники, на дослідженні яких будувався подальший експеримент. Одним із таких показників виявився локус контролю, що є важливою інтегральною характеристикою особистості, показником взаємозв'язку ставлення до себе та навколишнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. На сьогодні існує велика кількість досліджень, присвячених різним аспектам подолання

психологічних бар'єрів у професійній діяльності: бар'єри спілкування (О. Волобуєва, Т. Щербан, Т. Яценко); емоційні і смислові бар'єри (З. Карпенко, В. Осьодло); бар'єри сприйняття (І. Батраченко); психологічні бар'єри педагогічної діяльності (В. Бочелюк, І. Зимня, М. Коломінський, М. Подимов та ін.); бар'єри у професійному самовизначенні особистості (А. Массанов). Між тим дотепер нерозробленою залишається проблема психологічної бар'єростійкості офіцера-прикордонника, відсутні цілеспрямовані системні дослідження особливостей зазначеного феномену у психології діяльності в особливих умовах, специфіки його вияву на різних етапах професійного становлення та розвитку офіцера правоохоронних органів, відсутні і програми з формування стійкості до психологічних бар'єрів у професійній діяльності офіцерів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

Мета статті – виклад основних результатів емпіричного дослідження щодо взаємозв'язку локусу контролю як одного з показників психологічної бар'єростійкості з індивідуально-психологічними властивостями офіцера-прикордонника.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Результати проведеного дослідження у різних стажевих групах свідчать, що 70 % офіцерів усієї вибірки мають зовнішній локус контролю за субшкалою інтернальності у сфері невдач і 34,5 % можуть бути віднесені до екстерналів за шкалою інтернальності у сфері досягнень. Виявлено різку різницю у відсотковому співвідношенні вираженості інтернального локусу контролю у сфері досягнень та у сфері невдач у групах офіцерів, які мають службовий стаж до 5 років, та офіцерів зі службовим стажем 20–30 років. Різниця становить у групі офіцерів зі службовим стажем 2–5 років – 53,6 %, у групі молодих фахівців, що прослужили до 2 років – 38,5 %, у групі офіцерів, які мають службовий стаж 20–25 років – 32 %. Звертає на себе увагу той факт, що групи офіцерів зі службовим стажем до 5 років роботи і 20–25 років у результаті порівняльного аналізу показали більш високу виразність інтернальності

досягнень, а офіцери зі службовим стажем до 2 років – високу виразність інтернальності у сфері невдач.

Для проведення порівняльного аналізу з локалізації суб'єктивного контролю (як по загальній, так і по частковим складовим) офіцерів із різним службовим стажем використовувався t-критерій Стьюдента. Експериментальні дані свідчать про те, що по локалізації суб'єктивного контролю у стажевих групах критерій різниці за шкалою загальної інтернальності є незначним, а отже, великої розбіжності у показниках загальної інтернальності офіцерів з різним службовим стажем немає. В усіх порівнюваних стажевих групах рівень інтернальності знаходиться на рівні статистичної норми і не вище. Перевага екстерналів над інтерналами свідчить про зовнішній локус контролю та, отже, про однаковий ступінь здатності до конструктивного подолання психологічних бар'єрів офіцерами з різним службовим стажем.

Критерій різниці за субшкалою інтернальності у сфері виробничих відносин є значущим у групах:

при $p < 0,001$: 2–5 і понад 25 років – $t = 3,9$; 15–20 та понад 25 років – $t = 3,7$; 20–25 і понад 25 років – $t = 4,1$;

при $p < 0,05$: 0–2 та 20–25 років – $t = 2,3$; 2–5 і 20–25 років – $t = 2,4$; 5–10 та понад 25 років – $t = 3,09$;

при $p < 0,01$: 5–10 і 20–25 років – $t = 2,3$; 0–2 та понад 25 років – $t = 2,3$; 10–15 і понад 25 років – $t = 3,09$.

На основі отриманих результатів можна дійти висновку про більш високий рівень інтернальності у сфері виробничих відносин у групі офіцерів зі службовим стажем понад 25 років порівняно з групами офіцерів зі службовим стажем до 25 років, про перевагу рівня інтернальності у цій же сфері у групах офіцерів зі службовим стажем до 10 років порівняно з групою їхніх колег, у кого службовий стаж складає 20–25 років.

Порівняльний аналіз підтверджує високий рівень інтервальної локалізації у сфері досягнень у групі офіцерів зі службовим стажем до 2 років порівняно з тими офіцерами, у кого службовий стаж більше 5 років, та високий рівень

локалізації у цій сфері офіцерів зі службовим стажем 2–5 років порівняно з тими з їх колег, які мають службовий стаж більше 10 років при $p < 0,001$. Офіцери зі службовим стажем 5–10 і 10–15 років мають більш високу виразність інтернальності досягнень порівняно з групою офіцерів зі службовим стажем понад 25 років ($t = 3$ при $p < 0,01$; $t = 2,1$ при $p < 0,05$). За субшкалою інтернальності невдач офіцери зі службовим стажем до 2 років та 5–15 років роботи мають більш високу виразність внутрішнього локусу контролю порівняно з групою тих офіцерів, чий службовий стаж складає 20–25 років. Офіцери зі службовим стажем понад 25 років мають високу виразність інтернальності досягнень і невдач порівняно з групою своїх колег по службі з 20–25-річним стажем.

Отже, експериментальні дані свідчать, що по локалізації суб'єктивного контролю офіцерам зі службовим стажем до 5 років властива більш висока виразність інтернальності у сфері досягнень та невдач. Це відображає їхню більшу схильність пов'язувати причини своїх професійних успіхів і невдач із власними діями порівняно з офіцерами з більшим службовим стажем. Однак, обстежувані всіх груп мають оцінки за шкалами інтернальності на рівні статистичної норми та нижче. Експериментально встановлено, що обстежуваним різних стажевих груп властивий зовнішній локус контролю над різноманітними життєвими ситуаціями. Отже, у цьому випадку можна говорити про те, що їхня здатність до конструктивного подолання психологічних бар'єрів є невисокою. Проведений кореляційний аналіз (за допомогою коефіцієнта Пірсона) виявив високозначущі негативні зв'язки внутрішнього локусу контролю з емоційно нестійкими станами у групах офіцерів з різним службовим стажем: загальної інтернальності з емоційною лабільністю, загальної інтернальності з невротичністю, загальної інтернальності з дратівливістю, загальної інтернальності з депресивністю.

Внутрішній локус контролю у сфері досягнень знижує невротичність ($r = -0,28$ при $p < 0,05$) і депресивність ($r = -0,39$ при $p < 0,01$) офіцерів зі службовим стажем 20–25 років, знижує дратівливість ($r = -0,39$ при $p < 0,01$),

емоційну лабільність ($r = -0,37$ при $p < 0,01$) офіцерів з 10–15 роками служби, але підвищує в них же депресивність ($r = 0,28$ при $p < 0,05$). Негативна кореляційна залежність інтернальності невдач з емоційною лабільністю відзначається у групах офіцерів зі службовим стажем 2–5 років ($r = -0,37$ при $p < 0,01$) та 10–15 років ($r = -0,29$ при $p < 0,05$).

Експериментальні дані свідчать про те, що офіцерам з 5–10 і 10–15 роками службового стажу властива негативна кореляційна залежність інтернальності у виробничій сфері з емоційною лабільністю ($r = -0,30$ при $p < 0,05$; $r = -0,32$ при $p < 0,01$) та з депресивністю у групах 5–10 років службового стажу ($r = -0,24$ при $p < 0,05$), 10–15 років ($r = -0,28$ при $p < 0,05$), 20–25 років ($r = -0,29$ при $p < 0,05$). Також встановлено негативну залежність інтернальності виробничої із дратівливістю у групі офіцерів зі службовим стажем 10–15 років ($r = -0,26$ при $p < 0,05$). Високозначущі негативні зв'язки інтернальності в усіх її виявах з емоційно нестійкими станами у групах офіцерів з різним службовим стажем свідчать про зменшення інтенсивності негативних станів при активізації соціальної активності педагога. Проведений кореляційний аналіз виявив високозначущі позитивні зв'язки внутрішнього локусу контролю у сфері невдач із врівноваженістю у групах офіцерів зі службовим стажем 20–25 років ($r = 0,28$ при $p < 0,05$) і понад 25 років ($r = 0,24$ при $p < 0,05$). Офіцери цих груп відчувають себе більш врівноважено, якщо беруть на себе всю відповідальність за невдачу. Виявлено негативний кореляційний зв'язок внутрішнього локусу контролю у сфері невдач із гнучкістю поведінки ($r = 0,34$ при $p < 0,01$) у групі офіцерів з 15–20-річним службовим стажем. Це свідчить про те, що у ситуаціях невдач офіцери цієї групи зазначають труднощі у виборі стратегії поведінки. При аналізі взаємин гнучкості поведінки з локусом контролю у групі офіцерів зі службовим стажем 2–5 та 5–10 років простежується значуща позитивна кореляційна залежність між показниками інтернальності у сфері виробничих відносин і гнучкості поведінки ($r = 0,37$, $r = 0,36$ при $p < 0,01$).

Отримані під час експерименту високозначущі кореляційні зв'язки внутрішнього локусу контролю з емоційними станами у групах офіцерів з різним службовим стажем свідчать про: позитивний вплив внутрішнього локусу контролю на ступінь емоційної стійкості педагогів, на здатність володіти собою у ситуаціях бар'єру; зменшення інтенсивності негативних емоційних станів при активізації соціальної активності самого офіцера. Отже, експериментально встановлено позитивний кореляційний вплив внутрішнього локусу контролю на ступінь психологічної стійкості офіцерів-прикордонників як здатності володіти собою у ситуаціях бар'єру. У дослідженні було виявлено тенденцію впливу зовнішнього локусу контролю як захисного механізму на здатність молодих офіцерів підвищувати свою стійкість до різних стресових напружень, а, отже, і до ситуацій бар'єру: негативний кореляційний зв'язок загальної інтернальності з урівноваженістю ($r = -0,36$ при $p < 0,01$), негативний кореляційний зв'язок між показниками шкали прийняття агресії (САТ) та загальної інтернальності ($r = -0,28$ при $p < 0,05$). Це свідчить про те, що офіцери цієї групи у силу професійної недосвідченості у меншому ступені здатні до конструктивного подолання перешкод. У період адаптації до професії молоді офіцери (службовий стаж – до 2 років) за допомогою зовнішнього локусу контролю знімають відповідальність із себе за невдачі, зберігають упевненість у собі у ситуаціях бар'єру і таким способом (неконструктивним) намагаються подолати труднощі.

З'ясувавши експериментальним шляхом позитивний вплив локусу контролю, як внутрішнього, так і зовнішнього (в усіх його виявах), на ступінь емоційної стійкості офіцерів, на здатність володіти собою, необхідно дослідити ступінь вияву психологічної стійкості в офіцерів з різним службовим стажем. Психологічна стійкість досліджувалась як здатність офіцера-прикордонника протистояти різним труднощам (психологічним бар'єрам) без втрати психологічної адаптації, основу якої складає здатність адекватно оцінювати реальну ситуацію, з одного боку, та можливість передбачати вихід із ситуації – з іншого. Для цього використовувались такі показники: емоційна лабільність,

дратівливість, невротичність, урівноваженість, депресивність. Дані порівняльного аналізу рівня емоційної лабільності свідчать, що офіцери зі службовим стажем 2–5, 10–15, 15–20 і понад 25 років мають високий рівень емоційної лабільності порівняно з їх іншими колегами, а, отже, мають частіше за інших нестійкість емоційного стану, що виявляється у частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, недостатній саморегуляції, та гірше вміють володіти собою. Офіцери зі стажем роботи 2–5, 10–15, 15–20 і понад 25 років є емоційно нестійкими порівняно з іншими групами. Необхідно відзначити, що офіцери зі стажем роботи 2–5, 10–15 та понад 25 років роботи знижують емоційну лабільність при вияві соціальної активності, оскільки в цих групах було раніше виявлено високий рівень негативної кореляції емоційної лабільності з рівнем локусу контролю. Чим вищим є рівень внутрішнього локусу контролю, тим ці офіцери стійкіше почувають себе, є менш збудливими.

У роботі використовувалась шкала невротичності, де високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астеничного типу зі значними психосоматичними порушеннями. Отже, офіцери, які набрали більше балів за цією шкалою, важко знаходять вихід зі скрутного становища і надмірно стурбовані власними переживаннями. Результати порівняльного аналізу за шкалою невротичності показали високий рівень виразності невротичності офіцерів зі службовим стажем більше 10 років порівняно з їх колегами, що мають службовий стаж роботи до 10 років. Особливо великими є розбіжності у групах 10–15, 20–25, понад 25 років порівняно з групами офіцерів зі службовим стажем роботи до 2 та 5–10 років.

Експериментальні дані, отримані шляхом порівняльного аналізу, свідчать про високий ступінь дратівливості офіцерів зі службовим стажем роботи 2–5, 5–10, 10–15 років порівняно з їх колегами зі службовим стажем роботи до 2, 15–20, 20–25 років і вище. Отже, було виявлено кілька груп офіцерів, що отримали у результаті порівняльної діагностики більший рівень виразності емоційно нестійкої поведінки: 10–15, 15–20, понад 25, 2–5 років службового стажу (групи розташовані у міру зменшення виразності всіх показників).

Дані порівняльного аналізу рівня прийняття агресії свідчать, що офіцери зі стажем роботи 2–5 років більшою мірою здатні приймати своє роздратування, гнів та агресивність як природний вияв людської природи, ніж офіцери інших порівнюваних груп (рівень значущості при $p < 0,001$). Молоді офіцери з досвідом служби до 2 років мають вищий рівень за шкалою прийняття агресивності, ніж їхні колеги, у кого службовий досвід складає 15–20 ($t = 3,26$ при $p < 0,05$) та понад 25 років ($t = 4,4$ при $p < 0,01$). Офіцери зі службовим стажем 5–10 років виявляють більшою мірою здатність приймати свою агресивність порівняно з тими, у кого службовий стаж перевищує більше 10 років. У меншому ступені таку здатність мають офіцери зі службовим стажем понад 25 років порівняно з усіма групами вибірки. Офіцери зі службовим стажем 15–20 років у меншому ступені здатні приймати свою агресивність, ніж їхні колеги, у кого службовий стаж до 10 років і вище 20 років. Незначним є критерій різниці за шкалою прийняття агресивності у групах офіцерів зі службовим стажем 10–15 та 15–20, 10–15 і 20–25, до 2 та 5–10, до 2 і 10–15, до 2 та 20–25 років.

Результати проведеного кореляційного аналізу між показниками рівня прийняття агресивності й емоційних станів офіцерів з різним службовим стажем свідчать про адекватне ставлення до бар'єру, про здатність до конструктивного подолання психологічних труднощів офіцерами зі службовим стажем 20–25 років. Так, значущі коефіцієнти кореляції відображають наявність таких негативних зв'язків у цій групі офіцерів: ступеня прийняття агресивності з невротичністю ($r = -0,42$ при $p < 0,01$), з депресивністю ($r = -0,27$ при $p < 0,05$), з дратівливістю ($r = -0,26$ при $p < 0,05$), з емоційною лабільністю ($r = -0,25$ при $p < 0,05$); а також позитивний зв'язок з урівноваженістю ($r = 0,34$ при $p < 0,01$).

Позитивний кореляційний зв'язок між показниками врівноваженості за шкалою прийняття агресивності відзначається в групах офіцерів зі службовим стажем 2–5 років ($r = 0,25$ при $p < 0,05$) і зі стажем роботи 15–20 років ($r = 0,24$ при $p < 0,05$). Негативний кореляційний зв'язок у групі молодих офіцерів (зі

службовим стажем до 2 років) між показниками шкали прийняття агресії та загальної інтернальності ($r = -0,28$ при $p < 0,05$) свідчить про те, що вони у меншому ступені здатні до конструктивного подолання перешкод скоріше через те, що тільки адаптуються до професії.

Результати порівняльного аналізу депресивності свідчать про підвищений рівень депресивності у групі офіцерів зі службовим стажем 10–15 років. Отже, ці офіцери частіше за інших перебувають у стані пригніченості, скутості, песимізму, пригніченості духовних сил. Перебуваючи у такому стані, ці офіцери скоріше будуть використовувати неконструктивні способи подолання бар'єрів, починаючи від розв'язання суперечностей, від вирішення проблем. Їхнім колегам зі службовим стажем понад 25 років властивий більш високий рівень депресивності порівняно з тими, у кого досвід службової діяльності – до 10 і 20–25 років.

Експериментальні дані підтверджують факт більшої схильності до депресивних станів офіцерів зі службовим стажем 10–15 та понад 25 років порівняно з іншими групами офіцерів-прикордонників. Незначним є критерій різниці за шкалою депресивності у групах офіцерів зі службовим стажем: до 2 і 2–5, до 2 та 5–10, до 2 і 15–20, до 2 та 20–25, 2–5 і 5–10, 2–5 та 15–20, 2–5 і 20–25, 5–10 та 15–20, 5–10 і 20–25, 15–20 років та вище.

Узагальнюючи отримані дані, можна констатувати про виявлення кілька груп офіцерів, які отримали у результаті порівняльної діагностики більший рівень виразності емоційно нестійкої поведінки: 10–15, 15–20, 2–5 років службового стажу. Залежність вияву бар'єростійкої поведінки від ступеня врівноваженості обумовлено тим, що гарна захищеність до впливу стрес-чинників звичайних життєвих ситуацій базується на впевненості не лише у собі, але й у тому, що з будь-якими бар'єрами можна впоратися. Експериментальні дані свідчать про більш високий ступінь урівноваженості офіцерів зі службовим стажем 0–2 і 5–10 років порівняно з їх колегами зі службовим стажем більше 10 років, а офіцери зі службовим стажем 2–5 років є більш врівноваженими порівняно з тими, у кого службовий досвід складає

10–15 років. Найнижчий показник середнього арифметичного за шкалою врівноваженості мають офіцери зі стажем роботи 10–15 років. Ця група офіцерів має більш високі рівні виразності невротичності, емоційної лабільності, дратівливості та депресивності порівняно з іншими групами, причому різниця є великою порівняно з молодими офіцерами. Можна припустити, що офіцери з 10–15-річним службовим стажем частіше за інших відчувають внутрішню розгубленість, відчуття вичерпаності своїх можливостей, зниження власної оцінки і в силу цих обставин більше піддані виникненню станів бар'єру та погано вміють долати їх. Це положення підтверджується наявністю позитивного кореляційного зв'язку у вибірці офіцерів зі службовим стажем 10–15 років між показниками: реактивної агресивності і дратівливості ($r = 0,41$ при $p < 0,01$); реактивної агресивності та невротичності ($r = 0,27$ при $p < 0,05$); реактивної агресивності й емоційної лабільності $r = 0,45$ при $p < 0,01$); реактивної агресивності і депресивності ($r = 0,26$ при $p < 0,05$).

Наявність позитивного кореляційного зв'язку між показниками реактивної агресивності та дратівливості підтверджується і в групах офіцерів зі службовим стажем до 2 років ($r = 0,325$ при $p < 0,01$), 2–5 років ($r = 0,27$ при $p < 0,05$), 15–20 років ($r = 0,25$ при $p < 0,05$). Позитивний кореляційний зв'язок реактивної агресивності з невротичністю ($r = 0,25$ при $p < 0,05$) та емоційною лабільністю ($r = 0,26$ при $p < 0,05$) простежується і в групі офіцерів з 2–5-річним службовим стажем. Разом з офіцерами з 10–15-річним службовим стажем офіцери з 2–5-річним службовим стажем також піддані фрустраційним станам, у результаті чого і виявляють агресивність та, отже, погано вміють регулювати свою поведінку. Офіцери, які прослужили менше 2 років, відчувають дратівливість із появою реактивної агресивності, що показує позитивний кореляційний зв'язок реактивної агресивності із дратівливістю ($r = 0,325$ при $p < 0,01$) у цій групі, але водночас вони виявляють агресивність, почувають себе більш упевненими в своїх силах, про що свідчить позитивна кореляція реактивної агресивності з урівноваженістю ($r = 0,28$ при $p < 0,05$).

Результати порівняльного аналізу рівня реактивної агресивності офіцерів з різним службовим стажем свідчать, що офіцери зі службовим стажем 2–5 років мають більш високий рівень реактивної агресивності порівняно з тими, хто прослужив більше 5 років. Можливо, через малий службовий стаж офіцерам цих груп доводиться частіше відстоювати свою думку агресивними способами та у такий спосіб завойовувати собі авторитет.

Рівень реактивної агресивності молодих офіцерів (до 2 років) є вищим порівняно з їхніми колегами, які прослужили понад 20 років. Низька реактивна агресивність властива офіцерам, які прослужили понад 20 років. Рівень значущості є незначним порівняно між групою зі службовим стажем 15–20 і понад 25 років служби, 20–25 та понад 25 років службового стажу. Офіцери зі службовим стажем 5–20 років роботи однаковою мірою виявляють ознаки психопатизації екстратенсивного типу і мають схожість у вияві реактивної агресії та виражене прагнення до домінування. Рівень реактивної агресивності цієї групи офіцерів є менш вираженим порівняно з їхніми колегами, що прослужили до 5 років, і більшим порівняно з офіцерами зі службовим стажем понад 20 років. У меншому ступені реактивну агресивність виявляють офіцери зі службовим стажем 20–25 років порівняно з їхніми колегами, які прослужили менше 20 років, офіцери зі службовим стажем понад 25 років у меншому ступені агресивні порівняно з офіцерами зі службовим стажем до 15 років.

Як свідчить порівняльний аналіз за шкалою спонтанної агресивності, більш імпульсивно, необдуманно реагують офіцери зі службовим стажем 2–5 років порівняно з усіма офіцерами, що прослужили понад 5 років. Офіцери зі службовим стажем до 2 років мають показник спонтанної агресивності вище порівняно з тими, хто прослужив понад 15 років. А ті з них, хто має службовий досвід 5–10 років, мають значуще більшу різницю у ступені вияву спонтанної агресивності порівняно з їхніми колегами, чий службовий стаж перевищує 15 років. Офіцери зі службовим стажем 10–15 років виявляють спонтанну агресивність частіше порівняно зі своїми колегами, які мають службовий стаж понад 15 років. У схожому ступені виявляється рівень вияву спонтанної

агресивності (критерій значущості є незначним) у тих офіцерів, хто прослужив у ДПСУ 15–20 та понад 25 років: він є вищим, ніж в їхніх колег з 20–30-річним службовим стажем, і нижчим, ніж у тих, хто має службовий досвід до 15 років.

Отже, експериментально встановлено низький ступінь вияву реактивної та спонтанної агресивності у офіцерів-прикордонників зі службовим стажем 20–25 і понад 25 років, а, отже, ці групи офіцерів у меншому ступені виявляють імпульсивність та краще вміють регулювати свою поведінку. Результати проведеного кореляційного аналізу між показниками рівня спонтанної агресивності і виявів бар'єростійкої поведінки відображають більшу схильність до станів бар'єру всіх офіцерів зі службовим стажем до 20 років порівняно з тими, хто прослужив понад 20 років. У групі офіцерів зі службовим стажем до 2 років відзначається наявність позитивного кореляційного зв'язку між показниками спонтанної агресивності та дратівливості ($r = 0,32$ при $p < 0,01$), а також в офіцерів зі стажем служби у ДПСУ 2–5 ($r = 0,37$ при $p < 0,01$), 5–10 ($r = 0,26$ при $p < 0,05$), 10–15 років стажу служби ($r = 0,24$ при $p < 0,05$).

Відзначається позитивний кореляційний зв'язок між показниками спонтанної агресивності і невротичності у групах офіцерів зі службовим стажем до 2 ($r = 0,26$ при $p < 0,05$), 5–10 ($r = 0,34$ при $p < 0,01$) та 15–20 років ($r = 0,32$ при $p < 0,05$), з емоційною лабільністю у групах офіцерів зі службовим стажем 2–5 ($r = 0,26$ при $p < 0,05$), 5–10 ($r = 0,39$ при $p < 0,01$), 10–15 ($r = 0,35$ при $p < 0,01$), 15–20 років ($r = 0,32$ при $p < 0,01$). У групах офіцерів зі службовим стажем 2–5 і 10–15 років виявлено кореляційний зв'язок спонтанної агресивності з депресивністю ($r = 0,29$ при $p < 0,05$). У групі офіцерів зі службовим стажем 5–10 років встановлено позитивний кореляційний зв'язок спонтанної агресивності з гнучкістю поведінки ($r = 0,38$ при $p < 0,01$). Суттєвий вплив на вибір більш ефективної стратегії поведінки офіцера-прикордонника при подоланні важких ситуацій справляє гнучкість, що виявляється у здатності людини вчасно змінювати стратегію або спосіб здійснення дій відповідно до змін умов праці. Показниками гнучкості може бути час або швидкість зміни стратегій у відповідь на зміну ситуації. Під різнобічністю розуміється загальна

кількість варіантів стратегій, прийомів та способів здійснення дій, кожний з яких веде до досягнення поставленої мети. Взавши за основу положення, що високі оцінки за шкалою гнучкості поведінки свідчать про ступінь гнучкості офіцера-прикордонника у реалізації своїх цінностей у поведінці, взаємодії з оточуючими людьми і здатності швидко й адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється, долаючи будь-які труднощі, нами було здійснено порівняльний аналіз результатів за цією шкалою, використавши t-критерій Стьюдента. Експериментальні дані свідчать про те, що офіцерам з невеликим службовим стажем властива більш висока виразність (на рівні значущості не менше $p < 0,01$) усвідомленої емоційної поведінки, спрямованої на подолання бар'єрів порівняно з тими, у кого службовий стаж є більшим.

Високим є критерій різниці за шкалою гнучкості поведінки у групах офіцерів зі службовим стажем: 5–10 і понад 25 років – 5,3; 2–5 та 20–25 років – 6,5; 5–10 і 20–25 років – 5,1; 10–15 та понад 25 років – 5,1; 5–20 і понад 25 років – 5,4; до 2 та понад 25 років – 3,6; 10–15 і 20–25 років – 5,1; 15–20 та 20–25 років – 5,4; до 2 і 20–25 років – 4,8; 2–5 та 15–20 років – 4,3 (з рівнем значущості 0,001).

Незначний рівень має співвідношення різностей гнучкості поведінки офіцерів зі службовим стажем до 2 і 5–10, до 2 та 10–15 років. Пояснюється це схожістю положення цих груп офіцерів. При аналізі взаємин гнучкості поведінки з локусом контролю у групі офіцерів зі службовим стажем 2–5 і 5–10 років простежується значуща позитивна кореляційна залежність між показниками інтернальності у сфері виробничих відносин та гнучкості поведінки ($r = 0,37$, $r = 0,36$ при $p < 0,01$).

Висновки. Отже, емпіричним шляхом підтвердилося наше припущення про те, що локус контролю не лише має безпосередній зв'язок з індивідуально-психологічними властивостями офіцера-прикордонника, але й визначальним чином впливає на рівень його психологічної бар'єростійкості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми професійної бар'єростійкості

офіцерів-прикордонників. Більшої уваги, на наш погляд, потребує вивчення: особливостей вияву психологічних бар'єрів в офіцерів із різними когнітивними стилями особистості; підготовки офіцерів до здійснення колективно-розподільної діяльності з елементами психотренінгу. Становить інтерес і дослідження гендерного аспекту зазначеної проблеми.

Список використаної літератури

1. Корольчук, В. М. Психологія стресостійкості особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 “Загальна психологія, історія психології” / В. М. Корольчук ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2009. – 40 с.

2. Лефтеров, В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремального профілю : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.09 / Лефтеров Василь Олександрович. – Харків, 2008. – 408 с.

3. Охременко, О. Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до діяльності в особливих умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / О. Р. Охременко ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 30 с.

4. Чарнецкі, К. Психологія професійного розвитку особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / К. Чарнецкі ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1999. – 48 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2013.

Олешко Д. А. О взаимосвязи локуса контроля как показателя психологической барьероустойчивости с индивидуально-психологическими свойствами офицера-пограничника

В статье приведены и обобщены результаты эмпирического исследования, благодаря которым подтвердилось авторское предположение о том, что локус контроля имеет не только непосредственную связь с индивидуально-психологическими свойствами офицера-пограничника, но и определяющим образом влияет на уровень его психологической барьероустойчивости.

Ключевые слова: локус контролю, індивідуально-психологічні властивості, офіцер-пограничник, психологічна бар'єроустійчивість.

Oleshko D. A. On the relationship of control locus as a measure of psychological resistance to barriers with individual psychological qualities of an officer-border guard

The article describes and summarises the results of the empirical study that confirmed the author's assumption that control locus has not only direct link with the individual psychological properties of an officer-borderguard, but also it has decisive impact on the level of his psychological resistance to barriers.

Key words: control locus, individual psychological properties, officer-borderguard, psychological resistance to barriers.